

ALISHER NAVOIY “NASOYIMUL MUHABBAT” ASARIDA “BOB”
TUSHUNCHASI VA TALQINI

Shukur Jabborov,

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Nasoyimul muhabbat" asaridagi *uwais*, *bob*, *chiltan* kabi iboralarning tasavvufiy ma'nalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: *bob*, *pir*, *eshik*, *shayx*, *chiltan*, *abdol*, *darvesh*, *komillik*, *qutb*, *kod*.

Abstract: This article reveals the mystical meanings of such phrases as *uwais*, *bob*, *chiltan* in Alisher Navoi's work "Nasoyimul Muhabbat".

Key words: *bob*, *pir*, *door*, *sheikh*, *chiltan*, *abdol*, *dervish*, *perfection*, *pole*, *code*.

Аннотация: В данной статье раскрываются мистические значения таких словосочетаний как *увайс*, *боб*, *чилтан* в произведении Алишера Навои «Насайимул Муhabбат».

Ключевые слова: *боб*, *пир*, *дверь*, *шейх*, *чилтан*, *абдол*, *дервиш*, *совершенство*, *полюс*, *код*.

Bizning diyorlarda “Bob” tushunchasi tasavvuf adabiyotida keng ifodalanadi. “Bob”ning lug‘aviy ma’nosi “Eshik” yoki “Darvoza” demakdir. Bunda bob o‘z ma’nosida emas, balki qiyoslash va ko‘chma ma’noda pir yoki shayx tushuniladi. Yana ham aniqroq aytganda, “pirilar”, “shayxlar”, “dunyo va oxirat yaxshiligiga yetaklaydigan eshik”, “saodat eshigi” degan ma’noni anglatadi.

Jumladan, Alisher Navoiyning “Nasoyimul muhabbat” tazkirasida 359-son bilan “Bob Farg‘oniy quddisa sirruhu” bobi (“bobi” deganda bu o‘rinda asarning bo‘limi ma’nosida qo‘lladik – Sh.J.) keladi. “Oti Umardur. Farg‘onada bo‘lur erdi. Ul yerda ulug‘ mashoyixni “Bob” derlar. “Kashful mahjub” sohibi der emishki: “Ul avtod ul arzdindur”. Shayxulislom debdurki: “Shayx Amu ani ko‘rib erdi. Ul dediki: Bir kun aning qoshida o‘lturub erdim. Birav kirdi va dedikim: Duoyi qilki, Sarkab keldi va Sarkab birav erdiki, kelib ul mulkka zarar yetkurur erdi va bob o‘chog‘ qirog‘ida o‘lturub erdi va oftoba dag‘i o‘chog‘ qirog‘ida erdi. Oyog‘in oftobag‘a urub yiqitti va dedikim: Ani yiqittim. Sarkab hamul dam shahar eshigida otdin sarnigun yiqildi va bo‘yni sindi”. “Kashful mahjub” sohibi debdurki: “Bobning ziyoratiga qasd qildim. Chun anga yettim. Dediki: “Ne ishka kelibsan?” Dedim: “To shayxni ko‘rgaymen surat bila va andin nazari topqaymen shafqat bila. Dedi: “Ey o‘g‘ul, men xud falon kundin beri seni ko‘radurmen va to seni mendin g‘oyib qilmag‘aylar, ko‘rgumdur va ul kunni hisob qildim, mening tavbamning ibtidosi kuni erdi. Andin so‘ngra dedi: “Ey o‘g‘ul, yiroq yo‘l qat’ qilmaq o‘g‘lonlar ishidur. Mundin so‘ngra ziyoratni himmat bila qilki, shaxs anga kari (ta’sir, yararli) qilmaski, ani ziyorat

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

qilg‘aylar va ashboh zuhurig‘a hech nima bog‘liq emas. So‘ngra xodimasig‘a dediki, ulcha bor, olib kelki, darvesh yesun. Bir taboq uzum kelturdi va toza chog‘i emas erdi va anda necha rutab (yangi pishgan) va Farg‘onada mumkin ermaski, rub bo‘lg‘ay”¹.

Yuqoridagi matn mazmunidan ma‘lumki, bobga, ya‘ni pirga munkirlik qilgan va jamaotga xavf solgan, kishilar mulkiga zarar yetkazgan inson bob tomonidan jazolangan. Yana ushbu bo‘limda anglashiladiki, ulug‘lar nazariga tushib nasibador bo‘lay deb bobning eshigiga kelgan ziyoratchining suskashligi isloh qilinib, o‘zini tarbiyalash va mavsum vaqti bo‘lmasa-da yangi pishgan uzum bilan unga karomatni ko‘rsatib ihlos-e‘tiqodini parvarishlash jarayoni yoritilgan.

Bir zamonlar so‘fiy va darveshlar haqiqatan ham katta nufuz va obro‘ga ega edilar. Buni “Nasoyimul –muhabbat” asarini mutolaa qilib bilsak ham bo‘ladi. Muqtadir shayxlargina emas, qalandarlar, eshonlar, majzub “devonalar”, oddiy darveshlarni ham odamlar hurmat qilganlar. Shuning natijasi o‘laroq, tasavvuf, tariqatlar va uning tarkibida darveshchilik harakati keng quloq yoygan, xonaqo udumlari shakllanib, darveshlar alohida bir toifa – tabaqa sifatida jamiyatda muhim o‘rin egallagan. Biroq bu birdaniga yuzaga kelgan harakat emas, tasavvuf va darveshlik harakati uzoq tadrijiy tarixga ega. Olimlar tasavvuf tarixini dastlab ikki davrga ajratadilar: birinchi – zohidlik davri, ikkinchisi – oriflik va oshiqlik davri. So‘fiylarning o‘zini ham orif so‘fiylar, zohid so‘fiylar, rind so‘fiylar, oshiqlar, faqir so‘fiylar, faylasuf so‘fiylarga ajratish mumkin.

Avliy zot bo‘lmish Miralisher Navoiy “Nasoyimul –muhabbat” asarida 99-raqam bilan kelgan Ruvaym (r. t.) haqidagi yodnomada: “Ikkinchi tabaqadindur va kuniyati Abu Muhammaddur. Va Abu Bakr va Abulhasayn va Abu Shaybon ham debdurlar. Bag‘dodning mashoyixining kiboridindur. Faqih erdi, Dovud Isfahoniy mazhabida. Shayx ul-islom debdurki, ul o‘zin Junaydning shogirdi ko‘rguzur erdi, ammo aning yoronlaridindur va andin uluq. Va Abu Abdulloh Xafif (q s.) debdurki, hargiz ko‘zum kishi ko‘rmaydurki, tavhidda so‘z aytqoy, andoqki, (Ruvaymdan tasavvuf haqida so‘radilar. Aytdi: Mutasavvif biror narsani o‘ziniki deb bilmaydi va hech kim unga egalik qilolmaydi...” deyiladi. Qarang, bu o‘rinda “Mutasavvif biror narsani o‘ziniki deb bilmaydi va hech kim unga egalik qilolmaydi...” deyilmoqda. Bu inson ruhining sof erkinligi va asosan inson huquqi haqidagi ta‘rifdir. Yoki shu asarning 49 betida 167-raqam bilan yodi kelgan G‘aylon Muvasvis (r. t. r.)ni misol qilaylik: “...Ani G‘ayloni Majnun ham derlar erdi. Iroq mashoyixiing mutaqqaddimlaridindur. Xarobalarda bo‘lur erdi va elga omizishi yo‘q erdi. Va eldin

¹ Alisher Navoiy «Nasoyimul muhabbat min shamoyim – ul futuvvat». 11-jild. Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot instituti. -T., 101-bet. Alisher Navoiy «Nasoyimul muhabbat min shamoyim – ul futuvvat» Nashrga tayyorlovchi Hamidxon Islomiy. – T.: Movarounnahr, -B. 236.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

nima qabul qilmas erdi...” Buni qarangi, bu zotning elga minnati yo‘q, o‘zi ham minnat yuklamaydi, garchi bir ehtiyoji bo‘lsa ham buni elga bildirmaydi, yana birovdan narsa so‘ramaydi. Bu sufiylarning horiqi odatlaridan biri edi. Sufiylarning aksariyati yoshligidan qalbida haqiqatga tashnalik hissi borligi uchun ham riyozat atalmish dengizga, ya‘ni “qo‘rqmasdan o‘zini chuqur daryoga” tashlagan toifadir. Ular har bir ilmni dadillik bilan o‘rgana boshlaydi, ular taqlidchi emas, har bir toifaning aqidasi yaxshilab tafakkurdan o‘tkazgan va qoniqmay yana o‘rgana boshlagan zotlardir.

Imom G‘azzoliyning uqtirishicha, ilm ikki xil bo‘ladi. Biri – taqlidiy ilm, ya‘ni o‘tmishdan meros qolgan, ota-ona va ustozlardan olinadigan bilimlar. Ikkinchisi – kashf etilgan ilm. Taqlidiy ilm ko‘r-ko‘rona ergashish bilan bo‘ladi, kashf etilgan ilm esa har bir shaxsning qobiliyati, shuuriy izlanishi orqali qo‘lga kiritiladi. Darvoqe, hayotda juda ko‘p odamlar taqlidiy bilmilar bilan qanoatlanadilar. Chunki yangilik yaratmay, tayyor hunarlar, ilmlarni o‘rganib, ko‘p qatori yashash oson. Ammo taraqqiyot uchun, eng avvalo o‘z ruhini ozod qilish, insoniyat tafakkurini olg‘a siljitish uchun ilohiy va dunyoviy haqiqatlarni, mohiyatlarni izlash, kashf etish zarur. Bu esa “Nasoiymul muhabbat” asari kabi tazkiralarda nomlari zikr etilgan ko‘plab buyuk shaxslarning nasibasidir.

Hazrat Alisher Navoiy “avom” deganda savodsiz, ilmsiz oddiy xalqning nazarda tutmagan, balki ilohiyot tajalliyotini qalban his etolmaydigan, borliqqa zohiran (yuzaki) munosabatda bo‘lib, jamiyatning rasmi odatlarini bajarishdan nari o‘tolmaydigan kishilarni ham nazarda tutgan. Bunday kishilar (avom) qatoriga ilmiga amal qilmaydigan mullalaru ilmi botindan bexabar shayx va zohidlarni ham kiritgan. Bunga misol hazratning: “Zohid senga huru, menga jonona kerak,

Mayli jannat senga, menga mayxona kerak...” deyishidan ham payqash mumkin. Shuningdek, Alisher Navoiyning fikricha, “ahli xos”lar aslzodalar tabaqasi, shoh-amirlar emas, balki Alloh yo‘lida zaxmat chekuvchi dili va tili Xaq yodidan bo‘shamaydigan chin so‘fiylardir. So‘fiylar oddiy hayot kechirish uchun zarur bo‘ladigan tirikchilik vositalari, moddiy boylikka ega bo‘lganlari holda unga mehr qo‘ymaganlar, boylikni ko‘paytirish haqida emas, balki uni muxtojlariga tarqatish haqida ko‘proq qayg‘urganlar. Bu esa hukmdor va mulkdorlar uchun ibrat edi. Binobarin, so‘fiylar ta‘limoti jamiyatni boshqarish, uning istiqboli uchun mas‘ul bo‘lgan hukmdor va mulkdorlar uchun zarur edi.

Shayx Farididdin Attorning “Tazkiratul avliyo”, Shayx Abdurahmon Jomiyning “Nafohatul uns”, Shayx Miralisher Navoiyning “Nasoyimul muhabbat” asarlarida aynan “bob” so‘zi eshik, ya‘ni pir va uning darvozasi ma‘nosida keladi. Darvoqe,

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

“darvesh” so‘zining o‘zi ham sufiyona asarlar lug‘atida “darvoza” so‘zi o‘zagidan olingani ma’lum.

Shuningdek, “Ming bir kecha” turkumidagi “Ali bobo va qirq qaroqchi” ertagining germenevtik jihatdan tahlil qilsak, unda bu yozma obidaning matni ostida juda ko‘p haqiqatlar yuz ochadi. Masalan, bunda salaf-ajododlarimiz sufiyona sirlarini kod shaklida ertak qatiga yashirganlari ma’lum bo‘ladi. Ushbu ertakning bosh qahramoni Ali bobo aslida Ali bobdir. Ya’ni Ali pir yoki Ali eshik desa ham bo‘ladi. “Qirq qaroqchi” esa chiltan, ya’ni qirq tan, qirq avliyo. Qaroqchi, g‘or va boshqa obrazlar ramziy ma’no kasb etadi. Jumboqli, sir-sinoatli, bir qancha tilsimni bag‘riga olgan bu g‘orning siri ertakda Ali bob tufayli ochilib qoldi.

Majlisda hozir bo‘lganlarning adadi yoki ertakda yashiringanlar miqdori Alibob bilan hisoblaganda qirq bir kishidir. G‘or siri esa ilmi laduniydir. Ya’ni tanlab olingan zotlarga bahramand bo‘ladigan ilohiy ilmdir. Ertakda “Sim-sim ochil” deydi, biroq aslida ismi a’zam o‘qilib “Tilsim ochil” deyiladi. Qirq kishi – chiltanlar haqida ma’lumotlar aziz zotlar, avliyolar haqidagi deyarli barcha adabiyotlarda uchraydi. Chiltanlar, ya’ni qirq tanlar dunyoda eng yashirin shafatchi toifadir. Xudo bildirgan kishilargina ularning sirlaridan ogoh bo‘lishi mumkin. Ularning miqdori hech o‘zgarmaydi, azaliy taqdirga ko‘ra, jamoadan bir kishi vafot topsa o‘rnilariga yangi kishi qo‘shiladi. Chiltanlar ham hamma zamonda mavjuddirlar. Chiltanlarning mavjudligi haqida manbalarda dalillar juda ko‘p. Shayx Farididdin Attor “Tazkiratul avliyo”da shunday naqlni keltirdi: “Shayx Abu Bakr Varroq (Termiziy) bir kuni hazrati Muhammad Termiziyga: “Seni bir yerga olib borsam, men bilan borurmisan?” deganida “Borurman” deb javob berdi. Oldiga tushdi, birgalikda ketdilar. Bir mushkul yerlardan o‘tdilar. Nogoh bir daraxt tagiga yetdilar. Unda bir oltin taxt qurilgan bo‘lib, oppoq kiyimlar kiygan chiroyli, ko‘rkam bir kishi taxt ustida o‘ltirar edi. Uning xuzuriga borib salom berdilar. Ul kishi hazrati Muhammad Termiziyga ta’zim qilib, yoniga o‘tqazdi. Ko‘p turli so‘zlardan so‘zlashdilar. U hech ularning so‘zini tushunmadi. Bir soatdan keyin har tomondan to‘p-to‘p odamlar kelishdi. Qirq kishi bo‘ldilar. Taxt ustida o‘tirgan zot ko‘kdan yoniga ishorat qilgan edi, taom tushdi. Yedilar. Ko‘p turfa so‘zlarni so‘zlashdilar. Hakim Termiziy ijozat so‘radi. Izlariga qaytdilar. Ketayotib Abu Varroq Termiziyga qarab: “Yurgil sayyidlardan bo‘lding”, dedi. Bir soat ichida Termizga yetdilar. Unga (yana): “Bul borganimiz yer Termizdan bir oylik yo‘ldir”, dedi. “Bul borganimiz manzili qayer va ul taxt ustida o‘ltirgan kishi kimdir?” degan savolga javoban “Borganimiz yer Bani Isroil yurti, ul er (taxtda o‘ltirgan) Qutb edi, ul kelganlar esa qirqlar (chiltan) edi”², deydi.

² Fariduddin Attor. Tazkiratul avliyo. – T.: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2013y. – B. 464.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

Shuningdek, qutblar (ularning soni har bir zamonda turli miqdorda bo‘lishi mumkin, bitta zamonda 4-5 nafar qutb yashashi ham kuzatilgan, hatto qutblar bitta makonda, bitta shaharda bo‘lishi ham mumkin holat) abdollar, g‘avslar, uvayslar (tushda yoki ona qornida belgi bergan zotlar), a‘zamlar (ularning soni uch nafar, agar ismi a‘zam ham qo‘shilsa to‘rt nafar), siddiqlar va hokazo. Bularning har biri alohida tadqiq etiladigan kategoriyalardir.

Mavzu bo‘linib ketmasligi uchun cheklanamiz. Boblar bilan bog‘liq manbalardan tashqari yurtimizda ziyoratgohlar ham mavjud. Deylik, “Arslonbob”, “Bandi kushod pirim” kabilarni misol keltirish mumkin. Ulug‘ boblardagi fazilat bu – komillik, mehr-muruvvat, adolat, to‘g‘rilik, vijdon, or-nomus, iroda, taqvo, matonat kabi ko‘plab asl insoniy xislat va fazilatlar majmuidir.

Inson eng avvalo inson sifatida o‘zini o‘zi taftish qilish ustiga qurilgan ta’limot bu tasavvufdir. Yana ko‘p allomalar tasavvuf – butkul adab, to‘liq axloq deganlar. Shu ma’noda Navoiyning “Nasoyimul – muhabbat” asarida zikri keltirilgan Husayn Voiz Koshifiyning “Futuvvatnomai sultoni” nomli asarida odamlar uch guruhga ajratilgan bo‘lib, ular: muoshirlar, mutarasmlar, muhaqqiqlardir. Muoshirlar – tariqat ahlining muxlislari bo‘lib, ular qalandar-darveshlarga muhabbat bilan qaraydilar, darveshlar suhbatida ishtirok etadilar, ularning xizmatlarini bajaradilar va savobga o‘zlarini sherik deb biladilar. Keyingi guruhga mansub kishilar esa mutarasmlardir. “Mutarasm” so‘zining ma’nosi esa rasmu rusumga ergashuvchi demakdir. Ammo mutarasmlar darveshlarning odatlariga zohiran taqlid qilsalar-da, botinan hol talabgoridirlar va shu toifaga ixloslari tufayli fayzdan bahramanddirlar. Uchinchi guruh muhaqqiqlar – Haqqa yetganlar, ularni oliy martabali so‘fiylar deb ta’riflash mumkin. Haqiqiy avliyolar, shayxi murshidlar asosan shularning ichidan yetishib chiqadi. Bu o‘rinda muhaqqiq so‘fiylarning najib sifatleri xususida to‘xtab o‘tish joiz deb hisoblaymiz.

Masalan, “Nasoyimul –muhabbat” asarida 51-raqam ostida kelgan yodnomada Abu Ali Sindiy (q. t. s.) haqida shunday deyiladi: “Shayx Ro‘zbehon Baqliy (q. s.) “Shathiyot” sharhida debdurkim, ul Boyazidning ustodlaridindur. Boyazid (q. s.) debdurkim, men Abu Alidin fano ilmini tavhidda o‘rganur erdim. Ul mendin “Al-hamdu” va “Qul-hu-volloh”ni...”

Bu ma’nodan anglashiladiki, ustoz degani hamma narsa faqat undan o‘rganiladi degani emas, ustoz ham o‘z o‘rnida shogirdidan biror fan yoki biror hunar o‘rganishi kuzatiladi. Va shu o‘rinda insonning invidual huquqi hamda erkinligi ko‘zga tashlanadi. Shuning uchun ham bu toifa va bu yo‘nalish ahli o‘rganilganda doimiy qoliplar, stereotiplar, standartlar o‘z ahamiyatini yo‘qotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy «Nasoyimul muhabbat min shamoyim – ul futuvvat» Nashrga tayyorlovchi Hamidxon Islomiy. – T.: Movarounnahr, -B. 236.
2. Fariduddin Attor. Tazkiratul avliyo. – T.: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2013y. – B. 464.
3. Shukur Jabbor. Mansur Halloj siri. -T.: Sano standart, 2009. -B.48